

Volume 11, Issue 12, December 2024
**SK International Journal of
Multidisciplinary Research Hub**
Journal for all Subjects
Research Article / Survey Paper / Case Study
Published By: **SK Publisher**
(www.skpublisher.com)

A Monthly Double-Blind Peer Reviewed Refereed Open Access Multidisciplinary & Multilingual International Journal
Special Issue: National Interdisciplinary Conference on "Women Empowerment: Issues, Challenges and Solutions"
Organised by: Department of Political Science & I. Q. A. C., Shankarlal Khandelwal Arts, Science & Commerce College, Akola, Maharashtra 444002.
(Sponsored by PM-USHA Grants to Strengthen Colleges)

भारतीय महिला: शिक्षण, रोजगार, सक्षमीकरण

डॉ. गजानन बनचरे

अर्थशास्त्र विभाग प्रमुख,

श्री.पी.डी.जैन कला महाविद्यालय, अनसिंग,

ता. जि. वाशिम.

DOI: <https://doi.org/10.61165/sk.publisher.v11i12.65>

प्रस्तावना

आज २१ व्या शतकात स्त्रिया सर्वच क्षेत्रात आघाडीवर दिसून येतात. कष्ट घेण्याची वृत्ती, सहनशीलता, प्रामाणिकपणा, सामंजस्य, झटून काम करण्याची वृत्ती हे गुण स्त्रियांमध्ये उपजतच आढळून येतात. कुटुंबाचा पाठिंबा आणि प्रेरणा मिळाली तर त्यांना यशाच्या शिखरावर पोहोचण्यापासून कोणीही रोखू शकत नाही.

शैक्षणिक क्षेत्र, कलाकौशल्य, नोकरी किंवा व्यवसाय यांपैकी सर्वच क्षेत्रांत स्त्रिया वेगाने प्रगती करताना दिसून येतात. सोलापूर सोशल फाऊंडेशन महिला विकासासाठी प्रयत्नशील आहे. महिला विकासमधील सर्वात प्रमुख घटक म्हणजे शिक्षण. सोलापूर जिल्ह्यातील सर्व गावे, सर्व खेड्यातील मुलींना, स्त्रियांना प्राथमिक शिक्षणाच्या उत्तम सोयी उपलब्ध असाव्यात. प्राथमिक शिक्षणाबरोबरच माध्यमिक व उच्च शिक्षणही त्यांना मिळायला हवे. जिल्ह्यातील कोणत्याही स्त्रीने शिक्षणापासून वंचित राहू नये. हे या संस्थेचे ध्येय आहे.

शिक्षणाबरोबरच महत्वाच्या आहेत त्या कौशल्य विकासाच्या संधी. महिलांमधील अंगभूत कौशल्याला योग्य दिशा मिळाली तर याच कौशल्याचा रोजगार मिळविण्यासाठी उपयोग केला जाऊ शकतो.

महिलांमध्ये उच्च शिक्षण असूनही, भारतात महिलांच्या रोजगाराचे प्रमाण खूपच कमी आहे. जागतिक बँकेने संकलित केलेल्या आकडेवारीनुसार, 2010 ते 2020 या कालावधीत भारतातील नोकरदार महिलांची संख्या 24 टक्क्यांवरून 18 टक्क्यांवर घसरली आहे. त्याचप्रमाणे ऑक्सफॉम इंडियाने जारी केलेल्या भारतातील भेदभाव अहवाल 2022 मध्ये असे नमूद करण्यात आले आहे की, भारतातील महिलांकडे समान शैक्षणिक क्षमता असूनही पुरुष म्हणून पात्रता आणि कामाचा अनुभव, सामाजिक आणि नियोक्त्यांच्या पूर्वग्रहांमुळे भेदभाव केला जाईल. त्याचप्रमाणे, STEM मध्ये महिला पदवीधरांच्या निर्मितीमध्ये भारत जगात अव्वल असला तरी त्यांना रोजगार देण्यामध्ये ते 19व्या क्रमांकावर आहे. हे आकडे इतर फील्डमध्येही खरे आहेत. दरवर्षी पदवीधर होणाऱ्या महिला आणि कार्यक्षेत्रात प्रवेश करणाऱ्यांची संख्या यातील विस्तीर्ण तफावत हा अत्यंत महत्वाचा मुद्दा आहे ज्याकडे लक्ष देणे आवश्यक आहे. या लेखाचा उद्देश पुढे संभाव्य मार्ग पाहताना या आव्हानाचे गंभीरपणे विश्लेषण करणे आहे.

शिक्षण : सतत प्रगती होईल

साक्षरतेच्या बाबतीत भारताचे सध्याचे लैंगिक अंतर 2016 च्या जागतिक सरासरीच्या दुप्पट आणि कमी-मध्यम-उत्पन्न असलेल्या देशांच्या तुलनेत जास्त आहे. नॅशनल सॅम्पल सर्व्हे ऑफिस (NSSO) च्या आकडेवारीनुसार 2017-18 मध्ये भारतातील 186 दशलक्ष स्त्रिया कोणत्याही भाषेत साधे वाक्यही लिहू शकत नाहीत. ही आकडेवारी लक्ष वेधून घेणारी आहे, हे दर्शविते की भारत 2030 पर्यंत चौथे शाश्वत विकास लक्ष (SDG) – “समावेशक आणि न्याय्य दर्जाचे शिक्षण” आणि “सर्वांसाठी आयुष्यभर शिकण्याच्या संधी” साध्य करण्यापासून दूर आहे.

दरवर्षी पदवीधर होणाऱ्या महिला आणि कार्यक्षेत्रात प्रवेश करणाऱ्यांची संख्या यातील विस्तीर्ण तफावत हा अत्यंत महत्वाचा मुद्दा आहे ज्याकडे लक्ष देणे आवश्यक आहे. विशेष म्हणजे, उच्च शैक्षणिक संस्थांमधील महिला विद्यार्थ्यांचे एकूण नोंदणी प्रमाण 27.3 टक्के आहे, जे अखिल भारतीय उच्च शिक्षणावरील सर्वेक्षण (AISHE) 2019-20 नुसार, पुरुष विद्यार्थ्यांपेक्षा जास्त आहे जे 26.9 टक्के आहे. त्याच सर्वेक्षणात असे नमूद केले आहे की उच्च शैक्षणिक संस्थांमधील एकूण नोंदणीपैकी 49 टक्के महिला आहेत (जवळपास 18.9 दशलक्ष) आणि दूरस्थ शिक्षण संस्थांमधील 44.5 टक्के नोंदणी देखील महिला आहेत. तथापि, राष्ट्रीय महत्वाच्या संस्थानंतर डीम्ड युनिव्हर्सिटी आणि राज्य खाजगी विद्यापीठांमध्ये, महिला विद्यार्थ्यांचा वाटा सर्वात कमी आहे. येथे लक्षात घेण्यासारखे आहे की या संस्था इतरांच्या तुलनेत मोठ्या प्रमाणात प्लेसमेंट करतात.

भारत, तिसऱ्या जगातील एक विकसनशील देश, विविध क्षेत्रांमध्ये महिलांविरुद्ध भेदभावाचा सामना करत आहे आणि जुन्या पितृसत्ताक वृत्ती आणि चालीरीतींनी स्त्रियांसाठी अधिक अडथळे निर्माण केले आहेत. साक्षरता दर आणि महिलांच्या शिक्षणाच्या बाबतीत देश प्रगती करत असला, तरी ग्रामीण भागातील प्राथमिक शाळा स्तरावर महिलांच्या गळतीचे प्रमाण जास्त आहे आणि जे उच्च शिक्षण घेऊ इच्छितात ते नेहमीच काम करत नाहीत, त्यामुळे त्यांच्या संख्येतील दरी रुंदावत आहे. पदवीधर आणि कार्यक्षेत्रात प्रवेश करणाऱ्या महिला

जागतिक बँकेच्या आकडेवारीनुसार भारतातील लोकसंख्येच्या टक्केवारीनुसार रोजगार 72.2 टक्के पुरुष आणि 25 टक्के महिलांसाठी आहे.

रोजगार: पूर्णपणे विरोधाभास

देशात महिला-केंद्रित उपक्रम असूनही, भारतातील संशोधन विकास संस्थांमधील एकूण 280,000 शास्त्रज्ञ, अभियंते आणि तंत्रज्ञांपैकी केवळ 14 टक्के महिला आहेत. अशा प्रत्येक वर्कस्पेसचा विचार केल्यास, टेबल उच्च शैक्षणिक संस्थांकडे वळते आणि खाजगी आणि सार्वजनिक दोन्ही कार्यक्षेत्रांमध्ये (कॉर्पोरेट आणि सरकारी दोन्ही) स्थानधारक मोठ्या प्रमाणात पुरुष आहेत. जागतिक बँकेच्या आकडेवारीनुसार भारतातील लोकसंख्येच्या टक्केवारीनुसार रोजगार 72.2 टक्के पुरुष आणि 25 टक्के महिलांसाठी आहे. दुर्दैवाने, भारत हा एक विरोधाभास आहे, ज्यामध्ये महिला पदवीधरांची संख्या जास्त आहे परंतु नोकरदार महिला किंवा संशोधक नाहीत.

कोविड-19 साथीच्या रोगाने रोजगार क्षेत्रातील लिंग दरी केवळ उत्प्रेरित केली आहे. जागतिक लॉकडाऊनमुळे लाखो लोकांच्या नोकऱ्या गेल्यामुळे, जागतिक बँकेच्या आकडेवारीनुसार 2020 मध्ये महिला बेरोजगारीची टक्केवारी 5.5 वर 2013 मध्ये दिसली. महामारीच्या काळात, अनौपचारिक क्षेत्रात घरकाम करणाऱ्या आणि रोजंदारीवर काम करणाऱ्या महिलांना बेरोजगारीचा सामना करावा लागला.

अनेक संशोधन अभ्यासांनी अलीकडच्या वर्षात भारतीय महिलांच्या श्रमशक्तीच्या सहभागातील घटत्या दरांचे प्रदर्शन केले आहे, महामारीचा कालावधी काहीही असो. महिला साक्षरता आणि महिला रोजगार यांच्यात U-आकाराचा संबंध आहे या वस्तुस्थितीबद्दल अलीकडेच बोलले गेले आहे आणि दर कमी होण्याचे एक कारण मानले गेले आहे. महिला शिक्षणाच्या पातळीत अलीकडच्या वाढीमुळे मोठ्या संख्येने महिला U-वक्र सर्वात खालच्या भागात आहेत.

तफावतची कारणे

ही लिंग विषमता विविध मूलभूत कारणांमुळे उद्भवते, ज्याचे तीन (आश्रित) क्षेत्रांमध्ये वर्गीकरण केले जाऊ शकते: समाज, खाजगी क्षेत्र आणि सरकार. समाजात रुजलेली पितृसत्ताक मानसिकता आणि महिलांप्रती असहिष्णुता यामुळे महिलांच्या यशात सर्वात मोठा अडथळा निर्माण झाला आहे; खाजगी क्षेत्रातील नोकऱ्यांमध्ये असमान संधी आणि कामाचे वितरण आणि सार्वजनिक क्षेत्रातील नोकऱ्यांमध्ये जसे की महिला उमेदवारांना वैयक्तिक प्रश्न विचारणे यासारख्या अस्वास्थ्यकर पद्धती महिलांना कार्यक्षेत्रात प्रवेश करण्यास परावृत्त करतात; आणि लिंग-अनुकूल धोरणांची योग्य अंमलबजावणी न केल्यामुळे रोजगारातील वाढती लैंगिक तफावत वाढते.

बहुतेक कार्यक्षेत्रे भेदभावपूर्ण असल्याने, स्त्रिया मोठ्या प्रमाणात उद्योजकतेच्या पर्यायाकडे वळल्या आहेत आणि सहकारी महिलांसाठी सुरक्षित जागा देखील निर्माण केल्या आहेत.

महिलांसाठी कमी रोजगाराच्या संधी, कामाच्या ठिकाणी भेदभाव, सुरक्षितता आणि सुरक्षिततेचा अभाव, समान कामासाठी असमान वेतन, पुरुष समकक्षांकडून गुंडगिरी आणि छळ यासारख्या समस्या या तीन क्षेत्रांना एकमेकांशी जोडतात आणि त्याशिवाय चिंता वाढवतात. महिलांना कार्यक्षेत्रात प्रवेश करण्यामधील एक प्रमुख अडथळा आणि ज्याबद्दल अद्याप फारसे बोलले जात नाही ते म्हणजे समाज तसेच नियोक्त्याचा पूर्वग्रह.

बहुतेक कार्यक्षेत्रे भेदभावपूर्ण असल्याने, स्त्रिया मोठ्या प्रमाणावर उद्योजकतेच्या पर्यायाकडे वळल्या आहेत, तसेच सहकारी महिलांसाठी (बहुतेक महिला आणि महिलांनी) सुरक्षित जागा निर्माण केल्या आहेत. लेखक आणि भू-राजकीय विश्लेषक सुश्री अंबिका विश्वनाथ आणि रणनीती आणि संप्रेषण तज्ञ सुश्री प्रियांका भिडे यांचा कुबेर्नन इनिशिएटिव्ह हे याचे उदाहरण आहे.

सक्षमीकरण: पुढे जाण्याचा मार्ग

जागतिक बँकेच्या समालोचनानुसार महिलांना नोकऱ्यांमध्ये समान वाटा दिल्यास भारताचा GDP वाढीचा दर 9 टक्क्यांच्या वर जाऊ शकतो. त्याचप्रमाणे, जर ५० टक्के स्त्रिया कर्मचाऱ्यांमध्ये सामील झाल्या तर ते देशाच्या विकासाला वार्षिक १.५ टक्क्यांनी चालना देऊ शकते. 2018 च्या मॅकिन्से ग्लोबल इन्स्टिट्यूटच्या अहवालात असे नमूद केले आहे की काम आणि समाजातील लैंगिक समानतेच्या प्रगतीद्वारे भारत आपल्या GDP मध्ये US\$ 770 अब्ज पर्यंत – 18 टक्क्यांपेक्षा जास्त – जोडू शकतो.

जागतिक आर्थिक मंच जेंडर गॅप रिपोर्ट, 2022 नुसार, या महामारीने या समस्येला गती देऊन आणि महिला बेरोजगारी वाढवून अधिक नुकसान केले आहे, तर जागतिक स्तरावर, कर्मचाऱ्यांमधील प्रचलित लैंगिक अंतर दूर करण्यासाठी 132 वर्षे लागतील. 2022 मधील ग्लोबल जेंडर गॅप इंडेक्समध्ये भारत 135 व्या क्रमांकावर आहे. हे सरकार, कॉर्पोरेट क्षेत्र तसेच मोठ्या प्रमाणावर समाजाचे लक्ष देण्याची गरज आहे. अहवाल सुचवितो, “शिक्षण आणि प्रशिक्षण कार्यक्रम, कौशल्य विकास, बालसंगोपनात प्रवेश, मातृत्व संरक्षण आणि सुरक्षित आणि प्रवेशयोग्य वाहतुकीची तरतूद याद्वारे महिलांसाठी श्रम बाजारातील परिणाम सुधारण्यासाठी एक व्यापक दृष्टिकोन. वाढीचा एक नमुना जो नोकरीच्या संधी निर्माण करतो.”

सरकारी पातळीवर, लिंग-समावेशक रोजगार हमी योजना महिलांना पुढे येण्यास आणि मोठ्या स्तरावर नोकरीच्या संधींचा लाभ घेण्यास मदत करू शकते.

महिला कामगार कर्मचाऱ्यांसाठी आवाज उठवण्याचा एक अतिशय महत्वाचा पैलू म्हणजे कार्यक्षेत्रे महिला-अनुकूल आहेत याची खात्री करणे, त्यांच्याकडे चांगली स्वच्छताविषयक परिस्थिती, सुरक्षित सुविधा आणि सुरक्षित वाहतूक यंत्रणा आहेत, अशा प्रकारे, उच्च कौशल्य आणि पुनर्कुशलीकरणाच्या दिशेने मार्ग मोकळा करणे. बदलत्या रोजगार बाजाराच्या गरजा.

सरकारी पातळीवर, लिंग-समावेशक रोजगार हमी योजना महिलांना पुढे येण्यास आणि मोठ्या स्तरावर नोकरीच्या संधींचा लाभ घेण्यास मदत करू शकते. उपजीविकेच्या संकटामुळे शहरी अनौपचारिक कामगारांना आणि मुख्यतः महिलांना साथीच्या रोगाचा फटका

बसला आहे. महात्मा गांधी राष्ट्रीय ग्रामीण रोजगार हमी कायदा (MGNREGA), मुख्य मंत्री शहरी अजीविका हमी योजना आणि 'मुख्यमंत्री कर्म तत्परा कार्यक्रम (ओडिशा)' यांसारख्या योजना अधिक लिंग-समावेशक बनवल्या जाऊ शकतात जेणेकरून अधिकाधिक महिलांचा कार्यक्षेत्रात प्रवेश होईल.

सारांश

मोठ्या प्रमाणावर समाजाने नोकरदार महिलांकडे पाहण्याचा दृष्टीकोन पुनर्परिभाषित आणि विघटित करण्याची गरज आहे. स्त्रिया सांभाळणाऱ्या आणि गृहिणी असाव्यात ही कथाच संपुष्टात आली पाहिजे.

अशाप्रकारे रोजगारातील लैंगिक अंतर भरून काढणे ही केवळ एकाच भागधारकाची जबाबदारी नाही. कारणे अनेक कारणास्तव त्रुटीमुळे आहेत हे लक्षात घेऊन, उपाय देखील समाज, खाजगी क्षेत्र आणि सरकार यांच्या सहकार्याने येणे आवश्यक आहे.

अशा प्रकारे, सहकार्य हाच काही प्रगती करण्याचा आणि पुढे जाण्याचा एकमेव मार्ग आहे. समाजाच्या शेवटचा एक प्रगतीशील दृष्टीकोन, लिंग-समावेशक धोरणे तयार करून आणि योग्यरीत्या अंमलात आणून या कारणाला पाठिंबा देणारे सरकार, आणि नियोक्ते सर्वसमावेशक आणि सुरक्षित कार्यस्थळे-खाजगी आणि सार्वजनिक अशा दोन्ही प्रकारच्या निर्मितीमध्ये आपले सर्वोत्तम कार्य करत आहेत- आपल्याला लैंगिक समानता साध्य करण्याच्या दिशेने घेऊन जाऊ शकतात.

संदर्भ ग्रंथ

1. Khatri, R. (2016). 'The Role of Education towards Women Empowerment in India.' International journal of Advance Research, 4(11) pp-550-555.
2. Jyothsna, K. Y. (2016). 'Status of Women Education in India.' International journal of Multidisciplinary Advance Research Trends, 3(1) pp-139-155.
3. Mandal, K. C. (2013). 'Concept and Types of Women Empowerment.' International forum of Teaching and studies, 9(2) pp- 17-30.
4. <https://www.orfonline.org/marathi/women-education-employment-empowerment/>

... Cite this article ...

बनचरे, डॉ. गजानन. (2024). भारतीय महिला: शिक्षण, रोजगार, सक्षमीकरण. SK International

Journal of Multidisciplinary Research Hub, 11(12), 320-323.

<https://doi.org/10.61165/sk.publisher.v11i12.65>